Uitsluitend voor academisch gebruik.
Dit artikel is gepubliceerd als
Serge Gutwith, "Privacy en technologie" in *Ethiek en Maatschappij*,
Themanumer : *Koen Raes – Ethicus*, Vol. 14, 2012/1-2, p. 53-57
Gelieve steeds te verwijzen naar de gepubliceerde versie

Mijn tekst is een inleiding tot gepubliceerde excerpten uit :
Koen Raes "The privacy of technology and the technology of privacy. The rise of privatism and the deprivation of public culture" in *High-technology and law: a critical approach*, A. Sajo & F. Petrik (Ed.), Budapest, Institute of Political and Legal Sciences - Academy of Sciences, 1989, 73-100.

Vandaag de dag zijn privacy en "data protection"[1] alomtegenwoordige buzzwords geworden die, doorgaans met een positieve connotatie en met veel toeters en bellen in rekening worden gebracht telkens wanneer daarmee moeilijk te verzoenen doelstellingen worden nagestreefd op politiek-economisch, technologisch en/of sociaal vlak. Dat is hoegenaamd geen nieuw gegeven. In de jaren zeventig-tachtig van de vorige eeuw al hadden zowel Alain Peyrefitte in Frankrijk als Jean Gol in België (om er maar twee te noemen) respectievelijk onder het mom van de bescherming van "vrijheid" en van "privacy" wetgeving voorgesteld die aan de politie en criminaliteitsbestrijdingsdiensten verregaande bevoegdheden –aftap, bespieding, fouilleren- gaf die juist haaks stonden op de bescherming van de fundamentele rechten en vrijheden, in het bijzonder de privacy. Opmerkelijk is dat ook toen al het terrorisme van de *Rote Armee Fraction*, de *Brigatte Rosse* en *Action Directe* werden aangegrepen als reden (voorwendsel) tot meer surveillance, veiligheidsmaatregelen en *intelligence*, terwijl er eveneens al ongerustheid heerste over de stijgende capaciteit, snelheid en beschikbaarheid van de apparatuur waarmee gegevens over het doen en laten van mensen kon worden verwerkt, zowel door de overheid als in de privé-sector. Typerend voor deze ongerustheid waren de bewegingen in Nederland en Duitsland tegen de volkstellingen, of nog, in België, vanuit een ander perspectief, de politieke druk die leidde tot de zeer late "regularisatie" bij KB of wet van reeds lang, buiten elke reglementering bestaande omvangrijke databanken van de overheid, zoals de databank betreffende de personeelsleden van de overheidssector (1982) en het rijksregister (1983). Ook de wet van 8 december 1992 met betrekking tot de bescherming van de persoonlijke levenssfeer, die na jarenlange discussies en een lange opeenvolging wetsvoorstellen en ontwerpen, tot stand was gekomen, getuigde van een ruim gedeelde bezorgdheid omtrent de stijgende capaciteit om persoonlijke gegevens te verwerken, maar niettemin maakte de wet wel het verwerken van persoonsgegevens, mits eerbiediging van een reeks voorwaarden, in zeer veel gevallen mogelijk en legitiem. Veiligheidsmaatregelen en informatisering drongen zich op als onontkoombare en onstuitbare politieke prioriteiten, en de uitdaging was dus niet zozeer om die bij te sturen dan wel om ze zo goed mogelijk uit te balanceren t.o.v. privacy en andere fundamentele vrijheden, en dit natuurlijk ook goed in de verf te zetten.

[1] Data protection betekent "persoonsgegevensbescherming", maar is nu een ruim gebruikt anglicisme in de Nederlandse taal

Nu nog, meer dan twintig jaar na het verschijnen van de bijdrage van Koen Raes die ik hier presenteer, en met een geweldige *boost* veroorzaakt door de retoriek van en de oorlog tegen het terrorisme, is hetzelfde tweeledige mechanisme nog steeds actief, nog veel sterker, met ververste kracht en in hogere versnelling: sinds *security* en antiterrorisme prioriteit nummer één zijn, is er paradoxaal genoeg nog nooit zoveel te doen geweest over privacy en data protection. Daarnaast alweer nieuwe ontwikkelingen op het vlak van de technologie, met de creatie van intelligente omgevingen en voorwerpen, de digitalisering van grote porties van het dagelijkse leven via de steeds verdere vertakking van het internet en de convergentie van technieken, die in parallel de aandacht voor dezelfde waarden verscherpten en verhoogden. Privacy, data protection en "ethische aspecten" zijn nu een verplicht onderdeel (een verplicht nummer ?) geworden van een ontzaglijk groot aantal beleidsinitiatieven (weze het nu op het vlak van veiligheid of bijvoorbeeld verkeersveiligheid of van dopingbestrijding in de sport), industriële en technologische projecten en handelseconomische strategieën. Dat hoort zo, want anders boeten die initiatieven aan legitimiteit in. Vandaar dat *privacy-by-design*, *privacy enhancing technologies* (genaamd : PETs), *privacy impact assessment* (dat zijn dan weer de PIAs), adviezen van data protection authorities (DPAs voor de ingewijdenen), *accountabilty* voor het respect van de naleving van data protection op alle niveaus, *transparancy* van de verwerkers en indrukwekkende aantallen wetgevende initiatieven het licht zagen. Tal van ontwikkelingen die erg bedreigend zijn voor privacy en data protection worden (luidruchtig) gekoppeld aan een discours waarin diezelfde waarden enthousiast in het vaandel worden gedragen. Dit is een punt dat Koen Raes al erg mooi had opgemerkt in zijn werk rond privacy in 1988 en 1989: de steeds groeiende focus op privacy en data protection loopt op toch erg opmerkelijke wijze samen met alsmaar performantere praktijken van indringing in het privé-leven van de burgers[2]: "Privacy, zo schreef hij, is as much a result of modern technology as technology is a threat to the private lives of citizens" (p. 78). Of nog "Dat is de contradictie; nooit in de geschiedenis werd de cultus van het privé-leven, om commerciële en ideologische redenen, zo sterk ten top gedreven. Maar tegelijk is de rechtstreekse politieke bemoeienis met dat privé-leven nooit zo uitgebreid geweest"[3]

Deze idee is het vertrekpunt van Raes' bijdrage die ik hier in de kijker wil plaatsen: dat technologie privacy in de vernieling rijdt, is slechts de helft van het verhaal; de andere helft is dat wat we vandaag de dag aan privacy hebben juist het product is van wetenschappelijke, technologische, socio-politieke en economische ontwikkelingen die privatisering van goederen en anonieme/geserialiseerde relaties in de hand hebben gewerkt. Ook de rol van de staat is niet eenduidig: zo de staat de belangrijkste bedreiging vormt voor de privé-sfeer, is deze laatste echter niet denkbaar zonder aval en tussenkomst van de staat. Niet alleen kan alleen de staat schendingen van de privacy beteugelen, maar ook de bepaling van wat privé is, blijft "a matter of strictly political definition" (p. 83), met als gevolg dat het gewicht van het kapitalisme en de

[2] De hier gepresenteerde bijdrage ("The privacy of technology and the technology of privacy. The rise of privatism and the deprivation of public culture") van 1989 is inhoudelijk verweven met de bijdrage die Koen Raes aan een Tegenspraak Cahier van 1988, onder redactie van Willem Debeuckelaere, de huidige voorzitter van de Belgische "Commissie voor de bescherming van de persoonlijke levenssfeer": met name "Homo Incognitus. Het recht op privacy en de ethiek van de gespleten mens" in *Het recht op privacy en de sluiers van het recht*, W. Debeuckelaere (Red.) Tegenspraak Cahiers 5, Antwerpen, Kluwer, 1988, 73-116.

[3] Raes, K., "Homo Icognitus …, *l.c.*, 76

“klassenmaatschappij” hierop zwaar drukt en dat een wettelijk opgelegd begrip van privacy kan leiden tot sociale controle eerder dan tot de creatie van een sfeer van gewaarborgde individuele zelfbepalingsvrijheid. Of om het scherp te stellen : “(the) legal recognition of a right to privacy can be seen as an act of colonisation itself” (p. 89). Of: de politieke (en juridische) bepaling van wat privacy is, is juist een ingreep die ingaat tegen de autonomie en spontaniteit die ervoor kenmerkend wordt geacht en die, een stap verder nog, een politieke visie op wat behoort te zijn, omzet in een a-politiek gewaande juridische categorie. Met andere woorden neemt een liberaal-individualistische visie op de samenleving de bovenhand op een communautaristisch-socialistisch perspectief. Dit gaat ook ten koste van de valorisatie en het belang van de participatie aan het publieke leven (tenslotte was het private leven in de Oudgriekse tijd, zoals H. Arendt goed aantoonde, helemaal niet positief geconnoteerd; het werd gezien als de sfeer van “privation”, van afhankelijkheid van oninteressante dingen).

Overigens staat privacy voor Koen Raes niet steeds voor de bescherming van nastrevenswaardige zaken, maar ook voor vervreemding, gebrek aan sociale contacten en eenzaamheid. Privacy staat dan haaks op solidariteit, op sociale zekerheid en op de welvaartsstaat als principe, want ondersteuning van de staat op het vlak van bv. inkomens, gezondheid en huisvesting gaan *per se* gepaard met ingrepen die indringen in de privacy van de betrokkenen. Ook is het zo dat privacy bestaande patriarchale familiale verhoudingen depolitiseert en onzichtbaar maakt (wat ingrijpen tegen partnergeweld of geweld tegen kinderen moeilijker maakt), wat verklaart waarom de feministische beweging steeds erg kritisch is geweest voor privacy.

Vanuit dit perspectief, en nog steeds volgens Koen Raes, is de roep voor privacy eerder een “symptoom” van een ziekte van onze maatschappij, dan een emanciperend verhaal : “The 'call for privacy' thus indicates a crucial social illness; one cannot survive in this alienated social world without a port of refuge that lies outside society” (p. 95). Aan het eind van zijn bijdrage, drukt Koen Raes deze idee zeer ver door, door het recht op privacy op te voeren als een versterker van een reeks zeer negatieve ontwikkelingen in de samenleving : de “commodificatie” van het private leven; de anonimisering, formalisering en serialisering van maatschappelijke relaties; isolering en vervreemding van individuen; en het in de hand werken van onverschilligheid, apathie, wantrouwen en hypocrisie ten opzichte van de publieke zaak. Weinig goeds dus.

Maar zelfs tegen deze achtergrond schrijft Koen Raes privacy nog niet helemaal af: er is ondanks alles nog ruimte voor een positief verhaal, maar dat veronderstelt wel een erg fundamentele maatschappelijke wending. “Eventually, we will have to choose between a society which fosters social relations based upon solidarity, reciprocity and interchange or a society which is merely a social structure within which atomized, privatized individuals interrelate through commodity exchange and anonymous files” (p. 100). Om privacy te koppelen aan zijn positieve en emanciperende connotaties, is een diepere maatschappelijke evolutie nodig: het individualistisch-egoïstisch en kleinburgerlijk kapitalistisch liberalisme heeft daarvoor behoefte aan een serieuze injectie aan solidariteit, communautarisme en *Gemeinschaft*. Zonder die evolutie dreigt privacy illusoir te zijn (een “vals bewustzijn”) en slechts bij te dragen tot de bestendiging van het kleinburgerlijk bezitsindividualisme.

De hier gepresenteerde bijdrage was misschien een kreet in de woestijn, maar voor degenen die hem hoorden ook een eye-opener, zeker tegen de achtergrond van het onproblematische verhaal over die privacy die we toch allen samen moeten opeisen, koesteren en verdedigen. Stemmen als die van Koen Raes zijn in het privacydebat echter nog schaarser geworden, en dit terwijl de evoluties van de laatste twintig jaar op sommige vlakken kunnen gelezen worden als steeds verdere aanscherpingen van de toen al vastgestelde problemen. De contradicties tussen de kapitalistische economie, de welvaart- en veiligheidsstaat, zijn er niet minder om geworden, integendeel, en het is en blijft zo dat de claim voor privacy ook naar evenredigheid met de nieuwe politieke en technologische ontwikkelingen steeds luider klinkt, maar ook steeds meer wordt verdisconteerd in het beleid, gelegaliseerd en gerecupereerd. En het feit dat de "wet van de markt" tegenwoordig lijkt te gelden als supra-constitutionele norm, maakt deze kritiek alsmaar actueler en scherper.

Toch is het niet duidelijk welke lessen hieruit dienen te worden getrokken. Op verschillende momenten laat Koen Raes in zijn analyse verstaan dat privacy als zelfontplooiing en in het kader van een meer solidaire samenleving toch nastrevenswaardig is, maar de teneur van het marxistisch geïnspireerde betoog is te strak theoretisch en nogal pessimistisch (zie het laatste stuk over "The distrustful society"). Hierdoor wordt de gemaakte opening door de auteur zelf dichtgereden, of minstens, niet verder verkend. Maar dat neemt niet weg dat de analyse krachtig en leerrijk is, en uiteindelijk toch de vraag rijst naar de constructie of conceptie van een privacybegrip dat aan de aangewezen euvels zou ontsnappen en dat wèl echt emancipatorisch zou kunnen zijn. Wie deze tekst van Koen Raes goed heeft gelezen zal bij het bedenken en analyseren van maatregelen van privacy en data protection gewapend zijn om te anticiperen op de perverse effecten, de ideologische teneur en de terugslag van die maatregelen zelf. Het zoeken naar een emancipatorisch begrip van privacy wordt daarmee een stuk complexer, maar het wordt erdoor wel meer dan een cosmetische ingreep.

Kortom : het privacydiscours kan zeker niet vlekkeloos in overeenstemming worden gebracht met de economische processen van de samenleving. Het kan tevens zwaar moraliserend zijn, symbool staan voor een egoïstisch individualisme en niet-inlosbare verwachtingen in het leven roepen. Maar die sceptische reflectie indachtig, is er toch ruimte over voor een vertoog waarin voor privacy een werkelijke emanciperende rol is weggelegd. Eerder dan op de verdrukkende, versluierende of moraliserende component van het privacyverhaal, komt de klemtoon dan te liggen op de autonomie, de vrijheid, de zelfbepaling en de *recalcitrantie* van de individuen. Alsdan wordt geëxpliciteerd welk emancipatorisch potentieel wél in de privacyclaim vervat ligt. Zelf heb ik hiervoor de weerstand tegen gedragsturing als aanknopingspunt genomen. Het kritische werk van Koen Raes heeft hierbij gefungeerd niet alleen als een bron van inspiratie en een catalogus van gevaren, maar ook, en vooral, als een open uitdaging: hoe van het privacybetoog een werkelijk emanciperend betoog maken ?

Serge Gutwirth